

Sanakirjamiehen ja kielenhuoltajan merkkipäivänä

Matti Sadeniemi 75-vuotias

PAAVO PULKKINEN

Huhtikuun 12. päivänä saavutti 75 vuoden iän professori Matti Juho Sadeniemi (vuoteen 1928 Sadenius). Hän on syntynyt Tampereella, jossa hän myöskävi koulunsa ja valmistui ylioppilaaksi 1928.

Akateemiset opintonsa Matti Sadeniemi suoritti Helsingin yliopistossa reipasta vauhtia pitäen, ja jo 1931 hän oli filosofian kandidaatti. Aineyhdistelmä ei kuitenkaan ollut kevyt: suomen kielessä laudatur, germaanisessa filologiassa ja Rooman kirjallisuudessa cum laude approbatur sekä kansanrunouden tutkimuksessa approbatur. Lisensiaatin tutkintoa varten Sadeniemi myöhemmin korotti germaanisen filologian arvosanansa laudaturiksi. Moninaiset tehtävät — välillä sotavuodetkin — sitoivat toimeliaan miehen, niin että tohtorinväitöskirjan valmistuminen lykkääntyi seuraavan vuosikymmenen loppuun. Vuonna 1949 Sadeniemi puolusti väitöskirjaansa, ja seuraavana vuonna hänet vihittiin tohtoriksi Helsingin yliopiston filosofisen tiedekunnan ensimmäisessä sodanjälkeisessä promootiossa.

Matti Sadeniemen ensimmäinen työpaikka asevelvollisuuden suorittamisen jälkeen oli Nykysuomen sanakirjan toimituksessa. Sieltä hän kuitenkin pian siirtyi Kustannusosakeyhtiö Otavan palvelukseen kielentarkistajaksi. Kun Nykysuomen sanakirjan vuosikymmenisen valmisteluvaiheen jälkeen tarvittiin vetreää päätoimittajaa, osui valinta nuoreen mutta jo kokeneeseen ja julkaisuansioitakin hankkineeseen suomen kielen tuntijaan Matti Sadeniemeen. Vuoden 1939 alusta hänen päätehtävänään oli Nykysuomen sanakirjan toimistustyön johtaminen.

Sota häiritsi pahoin suuren leksikon valmistamista, kuten tietysti monia muitakin tuonaikaisia yrityksiä. Sadeniemi osasi kuitenkin sodan päätyttyä taidokkaasti luotsata sanakirjan käsikirjoituksen lopullista laadintaa ja viimeistelyä sekä painatuksen järjestelyä, ja niinpä vuodesta 1951 Nykysuomen sanakirjan vankat nidokset ilmaantuivat melko tasaisin välein WSOY:n kirjapainosta julkisuuteen. Vuonna 1961 urakka oli päätöksessään, kun kuudes osa loppuun lisättyine täydennysjaksoineen ilmestyi.

Matti Sadeniemi vastaväittäjänä Ilmari Kohtamäen väitöstilaisuudessa v. 1956.

Sanakirjan merkitys oli julkaisuvaiheen aikana opittu tajuamaan entistä selvemmin. Niin arvostelijoiden kuin suuren yleisönkin suhtautuminen saavutukseen oli erinomaisen myönteinen, eikä kulttuurityötä tukemaan lähteneen kustantajankaan tarvinnut kärsiä taloudellisesti. Päätoimittajalle myönnettiin sanakirjan valmistuttua tunnustukseksi hyvin tehdystä työstä professorin arvo.

Nykysuomen sanakirjan päätoimittajuuden ohella Matti Sadeniemi johti vuodesta 1950 lähtien myös Suomen Akatemian kielitoimistoa ja vuodesta 1970 sen työtä jatkanutta Nykysuomen laitosta, kunnes siirtyi 1974 eläkkeelle. Helsingin yliopistossa hän toimi suomen kielen ja kirjallisuuden dosenttina vuosina 1955—75. Sadeniemen luottamustehtävistä mainittakoon hänen pitkäaikainen toimintansa valtion kielitutkintolautakunnan sekä Virittäjän toimituslautakunnan jäsenenä. Kielilautakunnan jäsenenä ja varapuheenjohtajana Sadeniemi oli 1975—78 osallistuttuaan jo kauan sihteerinä lautakunnan työhön. Kotikielen Seuran toimintaan Sadeniemi on ottanut aktiivisesti osaa ja

ollut seuran varaesimiehenä. Vuonna 1980 seura kutsui hänet kunniajäsenekseen.

Kielellisenä asiantuntijana Sadeniemi on tukenut moninaisten sanasto- ym. toimikuntien työtä. Erityisesti mainittakoon hänen eläkevuosien aikainen toimintansa raamatunsuomennoskomitean palveluksessa: vuosina 1977—82 hän antaumuksellisesti työskenteli Vanhan testamentin tarkastusjaoston äidin kielen asiantuntijana. Kirkollisia tehtäviä Sadeniemellä on ollut muitakin. Niinpä hän vuosina 1973—80 oli jäsenenä kirkolliskokouksen asettamassa käsikirjakomiteassa. Yhä edelleen hän toimii suomen kielen asiantuntijana tunnustuskirjoja suomentavassa työryhmässä.

Matti Sadeniemen tieteellinen julkaisutoiminta alkoi epätavallisen varhain. Ennen toisen ikäkymmenensä täyttymistä hän näet jo debytoi 1929 tässä aikakauslehdessä artikkelilla »Objektin totaalisuudesta ja partiaalisuudesta», johon asianomaisen tärkeän kysymyksen käsittelijöillä on ollut aihetta viitata näihin aikoihin asti. Tämän harvinaisen varhaiskypsyyden näytteen jälkeen Sadeniemi piti Virittäjän avustajana pitkähkön tauon, mutta ehdittyään »normaaliin» ikään hän alkoi julkaista jokseenkin säännöllisesti kirjoitelmiaan. Valtaosa niistä on ilmestynyt Kielemme käytäntö -osastossa (v:n 1944 loppuun osaston nimenä »Oikeakielisyyttä»), mutta joukossa on myös runsaasti kirja-arvosteluja sekä kielenkäytön ongelmia käsitteleviä tutkielmia. Useat ovat lohkonsa ensimmäisiä selvityksiä, joiden pohjalle yhä edelleenkin rakennetaan. Mainittakoon esimerkkeinä »Huomioita kielteisistä ja myönteisistä ilmauksista» ja yhdyssanojen muodostamisen pulmia osuvasti valaiseva »Nominatiivi vai genetiivi?» (molemmat Virittäjässä 1942) sekä esikoisartikkelin aihepiiriin nivelyvät »Totaalisesta ja partiaalisesta predikatiivista» (Vir. 1950), »Subjektin totaalisuudesta ja partiaalisuudesta» (Vir. 1955) ja samojen sijanvaihteluiden kuvausta vanhoissa kieliopeissa tarkasteleva »Kappale lauseopin historiaa» (Verba docent 1959).

Herkkävaistoisena tyyliävyjen tarkkaajana Sadeniemi liikkuu mm. juhla-kirja-artikkelissaan »Runo ja aika» (Vir. 1959), jossa hän pahoittelee jubilaarin Martti Haavion turhaa runojensa muodistelua, sekä Paavo Ravilan juhla-kirjan tutkielmassaan »Über den Gefühlsgehalt von fi. ö» (SUST 125, 1962).

Kielitoimiston johtajana Sadeniemi useinkin laati ongelmallisista kieliseikoista vakuuttavia selvityksiä, joiden pohjalta muotoiltuihin suosituksiin kielilautakunta yleensä yhtyi. Näin ovat syntyneet mm. Virittäjässä 1958 julkaistut kirjoitukset »Yli 300 alle 16-vuotiasta» ja »Saarennimien taivutuksesta». Edellisessä Sadeniemi osoitti, että *yli* ja *alle* -sanojen käyttö adverbina perusluvun ja mittayksikön nimen yhteydessä oli aiemmista varoituksista huolimatta kielen vakiintuneena syytä hyväksyä. Kotimaisten saarennimien Sadeniemi todisti ensimmäkseen taipuvan sisäpaikallissijoissa ja päätyi suosittamaan samo-

ja sijoja myös ulkomaisten nimien taivutukseen (*Mallorcassa, Caprista* jne.); ulkopaikallissijojen käyttöäkään ei tosin ollut pidettävä kielen vastaisena. Samanhenkisiä ovat olleet myöhempienkin kannanottajien ohjeet, vaikka ulkopaikallissijat ovat vieraan tuen turvin tunkeneet käytännössä sisäpaikallissijat pahasti taka-alalle. (Tätä nykyä mainostetaan jopa matkoja »Jaltalle» — joka tarkoittaa kaupunkia!)

Runsaasta artikkelituotannostaan Sadeniemi on julkaissut yliopistoissa kurssikirjana käytetyn valikoiman »Kielenkäytön kysymyksiä» (1960), johon on sisällytetty myös joitakin radiopakinoita ja -esitelmää. Toimiessaan kielitoimiston johtajana Sadeniemi olikin ahkera ja suosittu radioesiintyjä; ehkä etenkin radio-ohjelmiensa ansiosta hän tuli Suomen kansalle hyvin tutuksi. Suuri joukko hänen puheenvuorojaan sisältyy 1960-luvulla ilmestyneeseen Kielivartio-sarjaan (Tietolippaat 25, 33 ja 37). Kun kielitoimisto ryhtyi toimintaansa tehostakseen julkaisemaan 1968 Kielikelloa, Matti Sadeniemi harjoitti ututterasti valistustyötään tässä laajalevikkisessä lehdessä. Hän oli lehden ensimmäinen toimittaja ja julkaisi ensi vihoissa mm. vierasperäisten sanojen oikeinkirjoitusta ja välimerkkien käyttöä koskevat oivalliset ohjeet. Tärkeää ongelmakimppua valaisee ansiokkaasti kirjoitus »Pronomineista» (Kielikello 4).

Ensimmäisen kirjansa Sadeniemi julkaisi jo 1937. Se ei kuitenkaan koskenut hänen varsinaista toimialaansa. Esikoisteos »Tampereen puuvillateollisuus osakeyhtiö 1897—1934» on näet sujuvasti kirjoitettu ja komeasti painettu tehdashistoriikki.

Väitöskirja »Metriikkamme perusteet ja sovellutusta moderneihin ja antiikin mittoihin» liikkuu joustavasti kielitieteen, fonetiikan, estetiikan ja psykologian raja-alueilla. Tutkimuksen toteutus saattaa näyttää suppeahkolta meidän päivinäme, jolloin väitöskirjailija usein vuosikaudet nauttii päätoimisen tieteenharjoittajan etuoikeudesta, mutta ei voi kieltää, että työ osuu laajan aihepiirin keskeisiin kohtiin ja että se on kirjoitettu jäntevästi ja valppaasti, vanhoja käsityksiä tämän tästä kriittisesti oikoen.

Meikäläisen kirjallisuuden kannalta kalevalanmittainen runous ansaitsi ja suorastaan vaati sekin oman käsittelynsä. Sadeniemi osoitti mestarin otteensa rajoittamalla kalevalanmitan tarkastelun väitöskirjansa ulkopuolelle. Kahden vuoden kuluttua hän julkaisi saksaksi aiheesta monografian »Die Metrik des Kalevala-Verses» (FFC 139, 1951), jossa hän saattoi perusteellisemmin selvittää tätä kansainväliselle lukijapiirillekin kiintoisaa kysymystä.

Matti Sadeniemen muusta kirjallisesta toiminnasta sopii muistaa myös hänen osuutensa Hans Frommin kanssa yhdessä julkaistuun suomen kielen oppikirjaan »Finnisches Elementarbuch» (I. Grammatik; II. Übungsbuch; 1956). Teos ei nimestään huolimatta ole aivan tavanomainen alkeisoppikirja vaan

sisältää deskriptiivisen kieliopin ohella runsaasti kielihistoriallista ym. kielitieteellistä perustietoutta sekä kirjallisuusviitteitä, jommoisia aineksia kohtaan saksalaisella kielialueella ilmeisesti onkin tavallista enemmän kiinnostusta.

E. N. Setälän Suomen kielen lauseoppi ja Suomen kielioppi ovat kumpikin ilmestyneet jo useina Matti Sadeniemen tarkistamina painoksina. Luonteelleen ominaista hienotunteisuutta osoittaen korjailija rajoitti muutoksensa vain selvimmin vanhentuneisiin kohtiin. Jonkin verran raskaammallakin kädellä noita klassisia teoksia olisi ehkä saattanut ajanmukaistaa.

Vähätteleättä Sadeniemen ansioita metriikan tutkijana voidaan katsoa, että hänen merkittävimmät saavutuksensa liittyvät nykysuomen ongelmien selvittelyyn, suomen kielen viljelyn monipuoliseen edistämiseen ja ennen muuta Nykysuomen sanakirjan julkaisuvaiheen tuloksekkaaseen johtamiseen. Suurten sanakirjahankkeiden on tapana niin meillä kuin muuallakin jäädä pahasti jälkeen aikataulustaan, jopa vuosikymmeniä. Nykysuomen sanakirjan ensimmäisen ja kuudennen osan ilmestymisellä oli väliä vain kymmenisen vuotta. Saavutusta voi näin jälkeensä suorastaan hämmästellä. Ilmeisesti vireän ja reipasliikkeisen päätoimittajan esimerkki tarttui sanakirjan toimittajakuntaankin, niin että jälkeä syntyi; pakkotahtisen puurtamisen ilmapiiriä ei toimituksessa suinkaan ollut. — Nykysuomen sanakirjan merkitys kieleemme viljelyn kannalta on ollut erityisen suuri senkin vuoksi, että sanakirjan levikki on ajan mittaan ylittänyt huimasti rohkeimmatkin odotukset. Leksikon arvovaltaiseen apuun ovat laajat kirjoittajapiirit jatkuvasti turvautuneet. Myöhempien sanakirjojen laatijoille Nykysuomen sanakirja on ollut korvaamattoman tärkeä lähde.

Matti Sadeniemen panos pitkäaikaisena kielitoimiston johtajana on niin ikään ollut erittäin arvokas. Taitavana kirjoittajana ja puhujana hän osasi sovittaa sanansa niin, että hänen kantansa kävi selvästi ilmi eikä kielenkäyttäjänä kenties hairahtuneellakaan vastaanottajalla ollut silti aihetta pahastua. On mitä ilmeisintä, että entisestään laventuneen kielenhuollon nykyisin nauttima arvostus ja myötämieli osaksi juontuu Matti Sadeniemen sympatiaa synnyttävästä persoonasta.

Virittäjä toivottaa ansioituneelle suomen kielen tutkijalle ja viljelijälle, uskolliselle avustajalleen, julkaisijaseuransa kunniajäsenelle lämpimästi onnea merkkipäivän johdosta.

Matti Sadeniemi 75 Jahre

PAAVO PULKKINEN

Am 12. April 1985 vollendete Prof. Matti Juho Sadeniemi sein 75. Lebensjahr. Er wurde in Tampere geboren und hat dort 1928 das Abitur abgelegt. An der Universität Helsinki erwarb er 1931 den Grad des Magisters der Philosophie. Zum Dr. phil. promovierte er im Jahre 1950.

Als junger Magister war Sadeniemi eine Zeit als Mitarbeiter des Wörterbuches der finnischen Gegenwartssprache tätig. Zwischendurch arbeitete er einige Jahre als Verlagslektor und kehrte dann 1939 als Chefredakteur zum Wörterbuch zurück. Nach den durch die Kriegsjahre verursachten Verzögerungen konnte endlich mit der Publikation des Wörterbuches begonnen werden, die unter der geschickten Leitung von Sadeniemi in einem reichlichen Jahrzehnt abgeschlossen wurde. Das stattliche sechsbändige Lexikon erschien 1951—1961. Nach der Fertigstellung des Wörterbuches erhielt sein Chefredakteur den Ehrentitel eines Professors.

Vom Jahre 1950 an wirkte Sadeniemi auch als Vorsitzender der Sprachabteilung der Akademie Finnlands; diese Funktion behielt er auch nach dem Jahre 1970 inne, als das Institut für die finnische Gegenwartssprache die Arbeit der genannten Sprachabteilung weiterführte. 1974 trat Sadeniemi in den Ruhestand. Als Privatdozent der Universität Helsinki war er in den Jahren 1955—1975 tätig. Mitglied des Sprachausschusses war Sadeniemi 1975—1978, nachdem der zunächst lange Zeit als ihr Sekretär gewirkt hatte. Die Gesellschaft für die Muttersprache berief Matti Sadeniemi 1980 zum Ehrenmitglied; er hatte sich aktiv für die Belange dieser Gesellschaft eingesetzt und war auch als stellvertretender Vorsitzender tätig gewesen.

Schon in sehr jungen Jahren begann Sadeniemi mit wissenschaftlichen Veröffentlichungen. Bereits 1929 erschien im Virittäjä sein Aufsatz »Über den totalen und partiellen Charakter des Objekts« (auf finnisch). Er hat später zumeist in der gleichen Zeitschrift eine große Anzahl Abhandlungen über die finnische Sprache, Schriften zur Sprachpflege sowie Buchbesprechungen veröffentlicht. Als Leiter der Sprachabteilung bearbeitete er vielfach Zweifelsfälle des Sprachgebrauchs, wobei seine Darlegungen die

Grundlage bildeten für die Empfehlungen des Ausschusses. Eine Auswahl von Sadeniemis Artikeln und beliebten Rundfunkvorträgen ist unter dem Titel »Kielenkäytön kysymyksiä« (Fragen des Sprachgebrauchs; 1960) erschienen. Später hat Sadeniemi zahlreiche Beiträge im Blatt »Kielikello« veröffentlicht.

Die Dissertation von Matti Sadeniemi »Die Grundlagen der finnischen Metrik und ihre Anwendung auf die Versmaße der Moderne und der Antike« (1949) behandelt flexibel die Grenzgebiete von Sprachwissenschaft, Phonetik, Ästhetik und Psychologie. Die zügig geschriebene Untersuchung überprüft in kritischer Weise die herkömmlichen Auffassungen. Als Fortsetzung zu seiner auf finnisch geschriebenen Dissertation veröffentlichte Sadeniemi in deutscher Sprache die Spezialuntersuchung »Die Metrik des Kalevala-Verses« (1951).

Gemeinsam mit Hans Fromm publizierte Sadeniemi das Lehrbuch »Finnisches Elementarbuch« (1956). Die klassischen Werke von E. N. Setälä, »Suomen kielen lauseoppi« (Finnische Syntax) und »Suomen kielioppi« (Finnische Grammatik) hat Matti Sadeniemi — behutsam revidiert — neu herausgegeben.

Ohne Sadeniemis Verdienste als Erforscher der Metrik zu unterschätzen, kann man sagen, daß seine wichtigsten Leistungen im Bereich der Klärung von Problemen der finnischen Gegenwartssprache liegen, die vielseitige Förderung der Pflege der finnischen Sprache betreffen und vor allem seine Tätigkeit als effizienter Chefredakteur des Wörterbuches der finnischen Gegenwartssprache. Selten werden große Wörterbuchvorhaben so zügig durchgeführt und abgeschlossen, wie es bei dem Wörterbuch der finnischen Gegenwartssprache unter der Leitung von Matti Sadeniemi der Fall gewesen ist. — Das Wörterbuch hat für die Pflege der finnischen Sprache eine außerordentlich große Bedeutung gehabt. Es wurde zu einem täglichen Hilfsmittel für weite Benutzerkreise und zu einer unersetzlichen Quelle späterer Wörterbücher.

Von wesentlicher Bedeutung war ferner Sadeniemis jahrelange Tätigkeit als Leiter der Sprachabteilung. Durch sein Auftreten und die geschickte Wahl seiner Worte sorgte er dafür, daß der Sprachpflege jene Wertschätzung und Sympathie entgegengebracht wurde, die sie heute noch genießt.